

досягнень учнів, створення ситуацій успіху, постійні заохочення до навчально-пізнавальної діяльності, взаємодія з батьками).

Виділені педагогічні умови враховують компетентісний, діяльнісний, особистісто орієнтований підходи та ґрунтуються на загально-дидактичних (науковості, доступності, наочності, наступності, систематичності і послідовності, міцності засвоєння знань, свідомості і активності навчання, зв'язку навчання з життям) та спеціальних (пізнавальної значущості, проблемності, творчості, індивідуалізації і диференціації, забезпечення емоційності, співробітництва) принципах.

Пізнавальні інтереси є важливими складовими всебічного розвитку особистості, в яких проявляються ціннісні орієнтації. Формування і розвиток пізнавального інтересу у молодших школярів – це систематична робота, спрямована на створення умов, що сприяють розвитку таких якостей, як потреба в пізнанні, бажання вчитися, творчий підхід до пізнання дійсності, вміння ставити і вирішувати пізнавальні завдання.

Використані джерела

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 375 с
2. Міністерство освіти і науки України (2018, Лют. 21). Постанова КМУ №87. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
3. Савченко О. Я. Уміння вчитися – ключова компетентність молодшого школяра: посібник. Київ : Педагогічна думка, 2014. 176 с

Вашуленко Оксана Вікторівна,

*науковий співробітник
відділу початкової освіти*

*імені О.Я. Савченко
Інституту педагогіки НАПН України*

ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ

На сучасному етапі розвитку суспільства особливої актуальності набуває проблема морально-етичного виховання особистості. Адже значні соціально-економічні та політичні зміни, що переживає сьогодні

Україна, актуалізували низку проблем, пов'язаних із духовним життям суспільства. А саме: пріоритет матеріальних цінностей і зниження духовних; відчуження людей один від одного, замкнутість; дефіцит спілкування, милосердя і взаємоповаги; вияви байдужості, безсердечності, агресивності тощо.

У цій ситуації особливої уваги потребують молодші школярі, оскільки вони мають несталий моральний досвід, світогляд, нестійку систему цінностей. Відомо, що саме молодший шкільний вік є особливим і найбільш сприятливим періодом, коли формується особистість, розвивається мислення, пам'ять, увага, емоційна сфера, культура почуттів, набувається перший моральний досвід, формуються ціннісні орієнтири.

Отже, пріоритетним завданням сучасної початкової освіти має стати формування загальнолюдських цінностей. Цей курс задекларовано в Концепції Нової української школи, де констатується, що виховний процес має бути невід'ємною складовою всього освітнього процесу і повинен орієнтуватися на загальнолюдські цінності, зокрема «морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до доквілля, повага до закону, солідарність, відповідальність)» [5, с. 19].

Наймогутнішим знаряддям впливу на емоційно-почуттєву сферу, на формування морально-етичних цінностей молодшого школяра є предмет «Літературне читання». Книга збагачує дитину розумово, духовно, морально й естетично. Адже кожний художній твір несе відповідну інформацію про певні події, життєві ситуації, явища й закони природи, розширює життєвий досвід дитини, збагачує її словниковий запас, розвиває мовлення. Через зміст та ідейну спрямованість художнього слова під умілим керівництвом педагога учень пізнає елементи морально-етичної культури, засвоює найважливіші загальнолюдські цінності та норми поведінки народу, краю, у якому живе. На думку В. Сухомлинського, це зміцнює природне бажання дитини ставати кращою. Осмислення змісту художніх творів, у яких описано почуття і вчинки дійових осіб, викликає в учнів співпереживання, дає їм можливість зрозуміти внутрішній світ інших людей, дитина вчиться висловлювати співчуття, оцінювати судження.

Багато цінного для формування морально-етичних якостей молодших школярів через залучення їх до читання художніх творів містять наукові й методичні праці Олександрів Яківни Савченко.

Так, Олександра Яківна зазначала, що духовно-моральне виховання дитини є основою виховання особистості, наголошувала на необхідності

пробуджувати інтерес учнів до питань етики і моралі, розвивати духовно-моральне мислення, формувати орієнтацію на вічні духовно-моральні цінності культури, виховувати високі громадянські якості – любов до Вітчизни, повагу до роду, родини, шанування національних сімейних традицій, які вибудовувалися тисячолітньою історією народу тощо [6]. О. Савченко привертала увагу вчителів до необхідності цілеспрямованого формування засобами художнього слова духовно-морального й етичного досвіду молодших школярів, залучення їх до глибокого усвідомлення прочитаного, співвіднесення свого «Я» з поведінкою інших.

Педагогічною класикою стала робота «Виховний потенціал початкової освіти», у якій Олександра Яківна окреслила цілі і цінності шкільної освіти, визначила сутність і умови ефективності виховного процесу в початковій школі, розкрила зміст і методику виховання (духовного, морально-етичного, громадянського, екологічного та ін.) молодших школярів [6].

Метою морально-етичного виховання молодших школярів є цілеспрямоване формування в учнів системи значущих для особистості і суспільства ціннісних орієнтацій, розвиток їхньої емоційно-почуттєвої сфери.

Відомо, що морально-етичне виховання особистості здійснюється протягом усього періоду навчання в школі, але саме в початкових класах закладаються основи ціннісних орієнтацій, вольового розвитку і проявляється особлива сенситивність до емоційного розвитку. З огляду на це проблема розвитку емоційної і почуттєвої сфери молодших школярів, умінь висловлювати оцінні судження, своє ставлення до себе, інших, світу, умінь правильно оцінювати свої вчинки та вчинки інших, прищеплення загальнолюдських і національних цінностей є досить актуальною.

Формуванню морально-етичних якостей молодших школярів на уроках літературного читання сприяють спеціально дібрані художні твори з виховним потенціалом та пізнавальні завдання, спрямовані на аналіз вчинків героїв, висловлення власних оцінних суджень морального змісту.

Простежимо можливості художніх творів для засвоєння молодшими школярами найважливіших понять морально-етичного змісту, які подано в підручниках «Українська мова та читання. Ч. 2» для 2-4 класів [2; 3; 4].

Палітра виховних аспектів, закладена в цих підручниках літературного читання, досить широка і змістовна. Зокрема, перші уроки літературного читання в початкових класах присвячені розширенню і поглибленню знань учнів про найважливіші державні символи – Прапор і Герб України, Державний Гімн України, вихованню почуття поваги до національної символіки.

Мета цієї роботи – створити передумови для розуміння молодшими школярами того, що символи нашої держави мають славу історію; вони засвідчують, що українці – давній і волелюбний народ; символи держави треба знати і шанувати. Найголовніша мета роботи над текстом Державного Гімну України полягає в тому, щоб діти добре усвідомили значення цього символу нашої держави в житті як усього українського народу, у його прагненні здобути державну незалежність України, так і кожного українця зокрема; щоб вони прониклися до нього високою повагою і, беручи участь у різних урочистостях, де виконується Гімн, активно і з задоволенням прилучалися до його виконання, а також відповідно поводитися як гідні громадяни своєї держави. Така робота сприятиме формуванню у свідомості учнів ідеї державності, яка полягає у визнанні цінності власної незалежної держави. Відомо, що без держави немає нації, немає мови, а без мови нівелюються національна культура, історія, традиції.

Тема виховання любові до родини, Батьківщини, України розгортається у таких розділах підручників: «Моя родина – це наша слава Україна» [2]; «Україна – це я, це ти, це ми» [3]; «Гордість і слава України» [4]. У творах українських письменників учні прочитають про красу і любов до Батьківщини, України, української мови; поглиблять свої знання про українські народні символи і традиції, культурні цінності і надбання нашого народу, про народну творчість, про видатних українців – Тараса Шевченка, Лесю Українку, Івана Франка, Катерину Білокур, Леоніда Каденюка та ін. У процесі аналізу та інтерпретації прочитаних творів дітям відкривається багата і красива українська земля, мелодійна українська мова, українська культура, що, безумовно, є джерелом патріотичного виховання учнів початкових класів.

Методичний апарат підручників активно формує зміст понять культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури. Так, опрацьовуючи твір В. Нестайка «Тьохіванко, Тьохандрійко і Цвірінько» [2], пропонуємо учням поміркувати над такими словами: «Хто іншу мову зневажає, той і свою не поважає».

Формуванню моральних уявлень про чесність, справедливість, гідність, совість, дружбу, толерантність сприятиме обговорення ситуацій, описаних в оповіданнях А. Туз «Про Михася та Люка Скайвокера» (найдорожче – чесність), Л. Нечаєва «Про жовті грушки та червоні вушка» (не можна обмовляти людей), Є. Гуцало «Під веселкою» (цінність дружби) [2], А. Туз «Новий планшет» (правди не приховаєш), Дженніфер Мур-Маллінос «Вирішуємо конфлікти» (ніколи не провокувати конфлікти) [3] та в українській народній казці «Ведмідь і павучок» (хочеш собі добра – не роби нікому зла) [2] тощо.

Людяність є важливою моральною цінністю, яка не дається дитині від народження, а формується і розвивається упродовж життя через турботу про інших, співчуття, співрадість, любов до рідних, друзів, безкорисливу допомогу, що є особливо важливим у молодшому шкільному віці. Розвиток емоційного інтелекту, утвердження цінності гуманних почуттів і вчинків, які об'єднують людей, є темою творів З. Мензатюк «Золоте серце» [2], А. Майданюк «Жадана ручка», О. Радушинська «Майже боксерський двобій», Т. Кузьменко «Подарунок» [3] та ін.

Роздуми про відповідальність і наполегливість викличуть у дітей твори О. Кротюк «Пластиліновий песик», Дженніфер Мур-Маллінос «Якщо вчитися важко» [2] та ін. Так, опрацьовуючи ці оповідання, учні зроблять висновок, що навчання – це наполеглива праця, наполеглива праця – запорука успіху, розвинути свої вміння і здібності, усіх здивувати, досягнути успіху можна завдяки докладеним зусиллям і кропіткій праці.

Опрацьовуючи розділи «Кожна пригода до мудрості дорога», «Скільки на землі іще цікавого», «Довкола стільки є краси» [2], учні читатимуть твори, які спонукають їх до роздумів про те, що життя – це постійний розвиток, не потрібно боятися помилок, кожний має право на помилку; життя – це радість пізнання, це краса не тільки довкілля, а й людських стосунків.

У змісті підручників є чимало творів, які вчать розуміти емоції і почуття власні та інших людей, розуміти людей з інвалідністю, співчувати їм і допомагати. Наприклад, це твори Дженніфер Мур-Маллінос «Задоволений малюк», «Сильний вітер», «Мені шкода», «Неллі – лякливе оленятко», «Почуття безпеки», «Я все зможу» [2], текст із журналу «Малюк» «Азбука, що завоювала світ» [3], вірш І. Жиленко «Снігова баба», оповідання А. Григорука «Гра в шашки» [3].

Використані у підручниках прислів'я і приказки також вважаємо засобом морально-етичного виховання, адже вони влучно підкреслюють силу народного виховання. Це короткі мудрі народні вислови повчального змісту. Прислів'я і приказки як один із жанрів усної народної творчості представлені в підручниках дуже широко і стосуються багатьох аспектів життя, відображають основні моральні цінності: ставлення до праці «Під лежачий камінь вода не тече» [2, с. 46], «Хочеш їсти калачі, не сиди на печі» [2, с. 58], «Треба нахилитись, щоб із криниці води напитись» [3, с. 34], «Дівчина красива, та до роботи лінива» [3, с. 49], «Руки малі, та до роботи вдалі» [3, с. 51]; дружбу: «Дружба та братство – найбільше багатство» [2, с. 105], «Нових друзів май, а старих не забувай» [3, с. 34]; мудрість, розсудливість: «Спершу треба розсудити, а тоді робити» [3, с. 42], «Раз опечешся – другий остережешся» [3, с. 43]: ставлення до

злодіїв і крадіжки: «Краденим добром багатий не будеш» [3, с. 46], «Не бери, де не поклав» [3, с. 47], «Чуже добро пече руки» [3, с. 48]; здоров'я: «Бережи одяг, поки новий, а здоров'я – поки молодий» [3, с. 34]; доброту і милосердя: «Світ не без добрих людей» [3, с. 57], «За добро й тобі добром віддячать» [3, с. 59], «Людяність дорожча за багатство» [3, с. 87], «Співчуття і добре діло душу й тіло обігріло» [3, с. 88], «Хто добре серце має, той усе здолає» [3, с. 133]; чесність: «Чесному всюди честь» [3, с. 138]; ставлення до Батьківщини: «Рідний край – земний рай» [3, с. 142], «Кожному мила своя сторона» [3, с. 144], «За морем тепліше, та вдома миліше» [3, с. 145] тощо.

Сприяють засвоєнню моральних і етичних норм поведінки читання, аналіз та інсценізація байок. Байка є основою етнічної моралі, оскільки в ній описані стереотипи поведінки, на яких виховане не одне покоління людей. В основі байок покладено спостереження за життям і побутом, а висновок зводиться до практичної мудрості. Байка пропонує спосіб вироблення стереотипу морально-етичної поведінки дитини від протилежного, показуючи, як не потрібно робити.

У підручниках літературного читання пропонуються байки, у яких висміюються і засуджуються: егоїзм, боягузтво, марнослів'я, нетовариськість (Езоп «Двоє приятелів і ведмідь») [3, с. 98]; безтурботність, легковажність, лінь (Л. Глібов «Коник-стрибунець») [3, с. 100]; глузування над іншими (П. Глазовий «Жолудь») [3, с. 102]; байдужість, зловтішність, насмішкватість (Олена Пчілка «Снігир та Щиглик») [4, с. 116] тощо.

Отже, палітра виховних аспектів, закладена в підручниках літературного читання [3; 4; 5], досить широка і змістовна. Подані в підручнику тексти мають виразний потенціал для формування морально-етичних якостей молодших школярів. У них відображено ідеї свободи, рівності, любові, національної й особистої гідності, шанування родинних і сімейних зв'язків, формування працелюбності і взаємодопомоги, потреби здобувати знання, ставлення до свого життя і життя інших людей тощо. Аналіз художнього твору на уроці літературного читання спонукає дітей до формулювання емоційно-оцінних суджень, у яких виявляється їхнє ставлення до героїв твору, зображених у творі подій. Аналізуючи вчинки героїв, учні розмірковують, що означає бути щедрим, добрим, милосердним, заздрисним, підступним тощо. Молодші школярі широко переживають за долю персонажів, співчують тим, хто незаслужено постраждав, обурюються поведінкою дійових осіб.

Зазначені виховні можливості підручників літературного читання для початкової школи дають підстави для висновку, що вони є важливим ди-

дактичним засобом не тільки навчання і розвитку, а й морально-етичного виховання молодших школярів.

Використані джерела

1. Вашуленко О. В. Емоційно-ціннісна складова у структурі читацької компетентності молодшого школяра. Початкова школа. 2013. № 1. С. 13 – 17.
2. Вашуленко О. Українська мова та читання: підручник для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 2. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2019. 144 с.
3. Вашуленко О. Українська мова та читання: підручник для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 2. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2020. 160 с.
4. Вашуленко О. Українська мова та читання: підручник для 4 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 2. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2021. 168 с.
5. Міністерство освіти і науки України (2016) Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
6. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти: посібник для вчителів і методистів початкового навчання. 3-тє вид., без змін. Київ: Богданова А. М., 2009. 226 с.
7. Савченко, О. Я. Дидактика початкової освіти: підручник. Київ: Грамота, 2012. 504 с.
8. Савченко О. Я. Методика читання у початкових класах: посібник для вчителя. Київ: Освіта, 2007. 334 с.

Вишник Олена Олександрівна,

*доцент кафедри теорії і методики початкової освіти
Глухівського національного педагогічного
університету імені Олександра Довженка*

ВНЕСОК О. Я. САВЧЕНКО В УТВЕРДЖЕННЯ ГУМАНІСТИЧНИХ ТА КУЛЬТУРОТВОРЧИХ ЦІННОСТЕЙ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Олександра Яківна Савченко – відома постать в освіті, одна із фундаторів сучасного змісту початкової освіти в Україні, учитель, учений, педагог, наставник, академік – можна продовжувати її посади, звання і причетність до розбудови освіти в Україні на державному рівні.